

Summary

The article is dedicated to the analyzing of notion «harm to the health for victim» of the crimes against safety of production manufacture and considers how to specify the evaluation concepts.

Key words: social and dangerous consequence, harm to the health, crimes against safety of production manufacture, evaluation concepts.

Отримано 24.01.2012

Д. Л. ВИГОВСЬКИЙ

Дмитро Леонідович Виговський, кандидат юридичних наук, завідувач кафедри Хмельницького університету управління та права

ВИНИКНЕННЯ ТА ФОРМУВАННЯ КРИМІНАЛЬНОЇ СУБКУЛЬТУРИ В РОСІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ (кін. XIX ст. – поч. XX ст.).

Актуальність питання – виникнення і поширення кримінальної субкультури на території Російської імперії, до якої належала більшість частини території сучасної України, зумовлено соціальною небезпекою, яку створює процес тотальної криміналізації суспільства, що можна спостерігати і сьогодні.

Розглядаючи проблему поширення кримінальної субкультури в сучасному суспільстві, не можна оминути увагою історичний процес формування звичаїв і традицій серед професійних злочинців. Аналіз розвитку кримінальної і взагалі антисуспільної субкультури в XIX–XX ст. дасть змогу більш виважено оцінити її небезпеку для суспільства, виробити дієву антикримінальну політику.

Наукове дослідження кримінальної субкультури як такої, а також супутніх їй проблем (вплив раніше засуджених осіб на неповнолітніх, динаміка злочинності неповнолітніх, формування в особи психологічних передумов протиправної поведінки та ін.) здійснювали багато вчених, серед яких потрібно відзначити Ю. К. Александрова, В. М. Анісімкова, Ю. М. Антоняна, Т. С. Барило, Л. С. Білогриць-Котляревського, Г. Н. Брейтмана, М. М. Биргеу, Ф. Г. Бурчака, Ю. О. Вакутіна, Б. Ф. Водолазського, В. В. Дзунду, В. М. Дрьоміна, А. І. Долгову, Дж. Говарда, О. І. Гурова, Ю. П. Дубягіна, В. І. Ігнатенко, О. Г. Ковальову, О. Є. Козлова, М. А. Корсакевича, В. Ф. Кондратишка, О. М. Костенка, В. М. Кудрявцева, Н. Кузнецову, І. П. Лановенка, С. Я. Лебедева, Ч. Ломброзо, Ф. А. Лопушанського, М. М. Максимова, П. С. Матишевського, Г. М. Мінковського, А. Й. Міллера, В. І. Монахова, Л. М. Моро-Кристофа, А. М. Олейнікова, С. С. Остромова, В. Ф. Пирожкова, В. С. Разанкіна, В. І. Рябініна, Ж. Россі, Д. В. Сочньова, О. І. Свірського, Г. Ф. Смирнова, О. О. Тайбакова, І. О. Топольскову, В. В. Тулегенова, І. К. Туркевич, Б. С. Утевського, В. Фокса, Г. Ф. Хохрякова, Я. М. Шевченко, М. М. Якушина.

Кримінальний світ має свою історію і внутрішню логіку розвитку. Було би помилкою вважати, що найпоширеніші елементи кримінальної субкультури (а саме: загальнообов'язкові правила поведінки, суворі ієрархія, заборона на контакти з адміністрацією виправних установ і представниками офіційної влади взагалі, чітка антисоціальна орієнтація тощо), сформувалися лише в кінці 20 – на початку 30-х рр. XX ст.

Уже XIX ст. можна з впевненістю назвати епохою розквіту злочинного світу і його традицій¹. Попередні періоди розвитку злочинності, систематичне вчинення злочинів її представниками сприяли підвищенню їхньої кваліфікації. Внаслідок цього з'явилась злочинна спеціалізація, а з нею виникла і нова якість злочинності – кримінальний професіоналізм. Його зародки з'явилися в попередні століття, але лише в XIX ст. професіоналізація досягла того рівня, коли не було вже «прояву суспільного життя, до якого злочинний світ не пристосовувався би задля власної користі»².

Прихильники злочинних професій відповідно до звичаїв кримінального світу виробили на їх основі нові псевдозакони і «правила» поведінки, необхідні для ефективної реалізації конкретної злочинної діяльності.

Уперше згадується про злочинні професії в Російській імперії у працях М. М. Максимова. Він зауважував, що «всі шахраї і злодії поділяються на класи і партії, вивчаючи шахрайство і злодійство кожен за власними нахилами, від тієї партії, до якої належить»³. Учений охарактеризував близько 20 найпоширеніших видів спеціалізації серед злочинців. Найбільш авторитетним класом вважалися так звані «йерши», тобто кишенькові злодії. Отже, це є зародками сучасної ієрархії злочинного світу, де кишенькові злодії і сьогодні вважаються привілейованою кастою. Далі в переліку М. М. Максимова йдуть «домушники» і «подпольники», тобто злочинці, що спеціалізуються на крадіжках з проникненням в житло чи сховище. Такі злодії вчиняють крадіжку, викрадали майно, яке потрапляло під руку, не гребуючи за відсутності більш цінних речей продуктами харчування, дитячими іграшками і навіть натільною білизною, через що вони мали набагато меншу шану у середовищі професійних злочинців. Далі йшла каста так званих «скамеєчників», тобто конокрадів.

Вони теж не мали високого авторитету в злочинному світі через те, що діяли, як правило, поодиночки, і сподівались на випадок. Крім того, найбільшу кількість конокрадів на тій території Російської імперії, що нині є територією сучасної України, становили етнічні меншини (цигани, бессарабські молдаване, румуни), що мали свій внутрішній «кодекс честі», який суттєво відрізнявся від загальноприйнятого в середовищі професійних злочинців. Наприклад, серед циган цілком природним було покинути напризволяще співучасника, якщо той не належав до його табору, або вчинити обман при розподілі прибутку від крадіжки. При цьому порушувався один із найсуворіших принципів професійних злочинців – не обдурювати інших злодіїв. Зрозуміло, що мати справу із таким співучасником вважалося не лише небажаною, а й принизливою справою. Проте соціальну небезпеку прошарку цих вузькоспеціалізованих злочинців надзвичайно гостро сприймали тогочасні вчені-криминологи. Наприклад, Г. Н. Брейтман вважав, що «...перше місце серед злочинних спільнот слід надати товариству конокрадів, яке презентує в нас, в певному сенсі, державу в державі. Воно найбільш численне і найгрізніше, найбільш шкідливе і непереможне»⁴. Можна не погодитись з думкою вченого щодо їх найбільшої численності. Наприклад, С. Я. Лебедев визначає найчисленнішими злочинцями того самого періоду (середину XIX – початок XX ст.) «фортчників»⁵. Найчастіше це були спритні, кмітливі і зухвалі хлопчачки з бідних сімей. Вони проникали до житла і сховищ через квартирки, незачинені горішні вікна, навіть димарі, і викидали своїм співучасникам (найчастіше – старші злочинці-рецидивісти) свою здобич.

На протипагу їм професійні грабіжники, так звані «громіли», або «забірохи» намагалися діяти підготовлено, їх солідарність була найбільшою, оскільки у разі притягнення до суду на них чекало більш суворе покарання, ніж на інших професійних злочинців, перелік яких подано вище. Таким чином, їхня традиція взаємодопомоги – не ознака високих моральних устоїв, а необхідна умова успішної злочинної діяльності.

Також у середовищі професійних злочинців були й так звані «нижчі верстви». Це не означало, що їхній професійний рівень був нижчим. Проте їхня злочинна «професія» не користувалася такою повагою, як, скажімо, спеціалізація кишенькових злодіїв, або картярів. Найчастіше це були особи, що вдавали з себе службовців, чиновників різних гатунків, які за відповідну винагороду брали зобов'язання вирішити справу в суді на користь клієнта, допомогти з фальсифікацією доказів, умовити високопоставленого клерка розглянути справу позачергово тощо. Як зауважує С. Я. Лебедев, «... всі вони дотримувались конкретних способів вчинення злочинів і рідко перекваліфіковувались, що вказувало на стійке дотримання злочинної традиції»⁶.

У кінці XIX ст. злочинний світ уже мав власне стійке ядро, що складалось із злочинців-професіоналів. Так вважали чимало вчених, які займались проблемами професійної злочинності в дореволюційній Російській імперії (Г. Н. Брейтман, Л. С. Білогіриць-Котляревский, В. Ф. Трахтенберг, М. М. Максимов та ін.) і відомі вчені, які розглядали питання виникнення кримінальної субкультури на території колишньої Російської Імперії (В. М. Анісімов, С. Я. Лебедев, О. І. Гуров та ін.). Тому питання, чи існували в кримінальному світі Російської Імперії (до 1917 р.) чітка субординація, стійкі традиції, внутрішні квазізакони і шкала санкцій за їх невиконання, касти, залежно від яких злочинець користувався більшою чи меншою повагою, на нашу думку, не є дискусійним, воно досить чітко і переконливо висвітлено в працях вказаних учених. На думку В. М. Анісімова, «В Росії на початок двадцятого століття в середовищі мешканців тюрем та царських каторг вже існувала суворая система неформальних взаємовідносин»⁷. Дехто із дослідників йшов по хибному шляху, розглядаючи різні злочини окремо, не спостерігаючи цілісної картини формування і ущільнення рядів спільноти професійних злочинців. З цього приводу Н. Г. Брейтман зазначав: «У нас взагалі ствердилась думка, що злочинці лише тоді становлять злочинну спільноту, коли вони по декілька чоловік притягуються до відповідальності за однією справою ... Насправді, вся сила професійних злочинців і полягає у їх згуртованості, в створеній правильній організації, в дотриманні основних традицій, що встановлені часом і практикою»⁸. За цих умов злочинний світ розвивався і міцнів. Сприятливим фактором для цього була й політична ситуація в Російській Імперії наприкінці XIX – початку XX ст., коли набули особливого поширення тероризм, соціалістична, анархічна і т.п. антиурядова пропаганда, відбувались масові заворушення, єврейські погроми, страйки (зокрема 1905–1907 рр.). У таких умовах поліція значні сили мусила кидати на придушення осередків революційного руху, на виявлення терористів, на попередження і розслідування політичних вбивств. Зрозуміло, що боротьба за професійною злочинністю велась і у вказаний період, але зовсім не так активно, як раніше. «Поліція була зайнята тільки виловлюванням «неблагонадійних» революційно настроєних елементів, котрих заарештовували і висилали сотнями. І розкошував світ трущоб ...»⁹.

Розвитку кримінальної субкультури в значній мірі сприяв той факт, що кожен професійний злочинець, досягнувши певного рівня майстерності в своїй «професії», намагався передати свої знання «учню». При цьому молодому злочинцю не лише передавались багатий досвід, тонкощі злодійського «ремесла», специфічні прийоми, а й прищеплювалась повага до злочинних традицій і звичаїв. Найчастіше, «... такою школою злочинної майстерності, її «злодійською академією» були місця позбавлення волі»¹⁰. Як зауважував відомий дослідник Сибіру С. В. Максимов, «традиції злочинного світу ніби застигають у самому повітрі, ніби самі тюремні стіни переказують їх. Успадкування переконань, життя за старими заповідями, на віру, навряд чи сильніше в будь-якому іншому товаристві»¹¹. Подібні свідчення можна спостерігати в творах Ф. М. Достоевського. Наприклад, у творі «Записки з мертвого будинку» автор досить докладно змалював побут злочинців, що відбували покарання на каторзі в другій половині XIX ст. Опис звичаїв і традицій, тобто відносин кримінальної субкультури того часу, дає змогу ще раз засвідчити той факт, що злочинний світ Російської імперії в більшості своїх рис уже сформувався в XIX ст. Безумовно, існували і певні відмінності, не помітити яких не можна. Наприклад, автор зауважує: «Що ж стосується взагалі доносів, то вони зазвичай

популярні. В острожі дощик не піддається ні якнайменшому приниженню; обурення на його адресу навіть неможливе. Його не бойкотують, з ним товаришують, і якби ви навіть стали в острожі пояснювати всю гідність доносу, вас би зовсім не зрозуміли»¹². У цьому можна помітити серйозну відмінність норм кримінальної субкультури XIX ст. від сьогоденних, коли донос представнику правоохоронних органів або адміністрації розцінюється як серйозний проступок, за який можуть суворо покарати, навіть убити¹³.

У цілому, відстежуючи основні норми поведінки кримінальної субкультури, яка склалася з кінця XVIII – поч. XX ст., можна зробити висновок, що за вказаний період такі норми здебільшого сформувалися в тому вигляді, в якому їх можна спостерігати сьогодні. Незначні зміни таких норм протягом XX ст., суттєва відмінність у жаргоні, татуюваннях та інших зовнішніх атрибутах кримінальної субкультури не дає змоги говорити про сформовану в 20–30 рр. минулого століття «специфічну кримінальну субкультуру», яка відрізнялась від дореволюційної. Швидше за все такі зміни не прояв якихось надзвичайних соціокультурних процесів, а є звичайною мутацією, тобто спробою кримінальної субкультури як соціального феномену зберегти себе, «підлаштуватись» в умовах стрімких змін суспільного життя, що спостерігались з 1917 р. Тому вважаємо доцільним розглядати дореволюційну кримінальну субкультуру як один з нерозривних етапів розвитку кримінальної субкультури взагалі. І більше того – як той фундамент, на якому і зросла безпрецедентна антисоціальна і злочинна орієнтація, що сьогодні стала, на жаль, невід’ємною складовою суспільного життя в Україні.

¹ Лебедев С. Я. Традиции, обычаи и преступность: [Теория, методология, опыт криминологического анализа] [Текст] / С. Я. Лебедев. – М. : Межрегиональный центр коммерческой безопасности, 1995. – С. 96.

² Брейтман, Г. Н. Преступный мир [Очерки из быта профессиональных преступников] [Текст] / Г. Н. Брейтман. – К. : Типография А. С. Суворина, 1901. – С. 40.

³ Максимов, М. М. Московские тайны [Текст] / М. М. Максимов. – М. : Спарк , 1997 [по изданию 1862]. – С. 7.

⁴ Брейтман, Г. Н. Преступный мир [Очерки из быта профессиональных преступников] [Текст] / Г. Н. Брейтман. – К. : Типография А. С. Суворина, 1901. – С. 115.

⁵ Лебедев, С. Я. Традиции, обычаи и преступность: [Теория, методология, опыт криминологического анализа] [Текст] / С. Я. Лебедев. – М. : Межрегиональный центр коммерческой безопасности, 1995. – С. 97.

⁶ Там само. – С. 99.

⁷ Анисимков В. М. Криминальная субкультура и ее нейтрализация в исправительных учреждениях России [Текст] : дисс. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08 / Анисимков Валерий Михайлович. – Саратов, 1998. – С. 119.

⁸ Брейтман, Г. Н. Преступный мир [Очерки из быта профессиональных преступников] [Текст] / Г. Н. Брейтман. – К. : Типография А. С. Суворина, 1901. – С. 40.

⁹ Максимов, М. М. Московские тайны [Текст] / М. М. Максимов. – М. : Спарк , 1997 [по изданию 1862]. – С. 4–5.

¹⁰ Гиляровский, В. А. Москва и москвичи [Текст] / В. А. Гиляровский. – Мн. : Народная асвета, 1981. – С. 218.

¹¹ Лебедев, С. Я. Традиции, обычаи и преступность: [Теория, методология, опыт криминологического анализа] [Текст] / С. Я. Лебедев. – М. : Межрегиональный центр коммерческой безопасности, 1995. – С. 100.

¹² Максимов, С. В. Сибирь и каторга. Несчастные [Текст] / С. В. Максимов. – СПб. : Спарк , 1999 [по изданию 1908] . – С. 99.

¹³ Достоевский, Ф. М. Записки из мертвого дома [Текст] / Ф. М. Достоевский. – М. : Правда, 1982. – С. 45–46.

¹⁴ Олейник А. Н. Тюремная субкультура в России: от повседневной жизни до государственной власти [Текст] / А. Н. Олейник. – М. : ИНФРА-М., 2001. – С. 114.

Резюме

Стаття присвячена питанням виникнення та формування кримінальної субкультури в Російській імперії, формуванню стратифікації субкультурних категорій, становлення псевдозаконів злочинного світу на території сучасної України.

Ключові слова: кримінальна субкультура, криминологічне традицієзнавство, тюремна субкультура, псевдозакони кримінального середовища.

Резюме

Рассматриваемая статья посвящена вопросам возникновения и формирования криминальной субкультуры в Российской империи, формированию стратификации субкультурных категорий, становления псевдозаконов преступного мира на территории современной Украины.

Ключевые слова: криминальная субкультура, криминологическое традициеведение, тюремная субкультура, псевдозаконы уголовной среды.

Summary

In thesis are analyze the problems of occurrence and formation of criminal subculture in Russian Empire, uses by scientists equivalent and adjacent concepts, formation of stratification category subcultures, concerning to existence of criminal subculture.

Key words: criminal subculture, criminological doctrine about traditions, prison subculture, pseudo-laws of criminal subculture.

Отримано 4.04.2012

А. П. ГУСАК

Андрій Петрович Гусак, кандидат юридичних наук, викладач Волинського національного університету імені Лесі Українки

ГРУПОВИЙ ХАРАКТЕР НАСИЛЬНИЦЬКИХ ЗЛОЧИНІВ, УЧИНЕНИХ НЕПОВНОЛІТНІМИ

На сучасному етапі швидких і масштабних процесів соціально-економічних і політичних змін в українському суспільстві особливо важко доводиться молоді з її ще не визначеним світоглядом, динамічною системою цінностей. Виникають конфлікти у взаємостосунках підростаючого покоління з традиційними суспільними інститутами. Досить часто залежне становище підлітків, думкою і бажанням яких мало цікавляться, застаріла педагогіка, що реалізована в школі, вдома та спрямована на придушення індивідуальності, не може не викликати у них протесту. Водночас збільшується кількість агресивно налаштованих молодих людей, що визнають насильство як звичний спосіб взаємодії в своєму середовищі. Саме тому дослідження теми злочинів, учинених неповнолітніми, є дуже актуальним.

Мета статті – охарактеризувати і проаналізувати груповий характер насильницьких злочинів, учинених неповнолітніми.

При аналізі насильницької злочинності неповнолітніх потрібно зупинитися на такому важливому показнику, як групова насильницька злочинність, або здійснення злочинів у групі. Це пов'язано з тим, що суспільна небезпека злочинів значною мірою залежить від того, поодиноці або в групі вчинені ці діяння. Доречним буде сказати, що згідно з КК України злочин визнається таким, що вчинений групою осіб, якщо у ньому брали участь кілька (два або більше) виконавців без попередньої змови між собою (ч. 1 ст. 28 КК України) та якщо його спільно вчинили кілька осіб (дві або більше), які заздалегідь, тобто до початку злочину, домовилися про спільне його вчинення (ч. 2 ст. 28 КК України). Крім того, вчинення злочину групою осіб за попередньою змовою, відносять до обставин, що обтяжують покарання (п. 2 ч. 1 ст. 67 КК України).

Ці проблеми отримали ґрунтовне висвітлення в працях українських і закордонних вчених. Серед українських дослідників у галузі кримінального права у розробку даної проблеми внесли праці С. І. Яковенко, Н. Ю. Максимова, Л. І. Мороз, Л. А. Мороз, Луняк М. та інші.

Статистика підтверджує, що частка групових злочинів у злочинності неповнолітніх (залежно від виду злочинів, вікових категорій, територіального розподілу) в 2–5 разів вища, ніж аналогічний показник злочинності дорослих, і становить приблизно 70 %¹. При чому така тенденція зовсім не нова. Саме групові злочини неповнолітніх характеризуються найбільшою жорстокістю, оскільки, скоюючи злочини в групі, людина певною мірою втрачає властиві їй індивідуальні риси, її поведінка більше визначається психічним комплексом, властивим групі в цілому².

Привертає до себе увагу і той факт, що частіше за все групи неповнолітніх створюються не для злочинної діяльності, а випадково, для сумісного проведення часу. Так, за даними українських дослідників, 52 % корисливих і 63 % агресивних злочинів вчинені групами, що організовувалися не для злочинної діяльності³. Але навіть і спеціально організовані групи більшість злочинів скоюють без попередньої підготовки. Така ситуативність у здійсненні злочинів, яка характеризує значну частину криміногенних підліткових груп, примушує уважно розібратися в тих механізмах, які ніби стихійно призводять їх до злочинної діяльності.

Цікавим у цьому плані є дослідження центру, що займається «груповими деліктами», котрі представлені І. Лекшас та Р. Хартманом⁴. Їх результати дають змогу підтвердити таке. Саме по собі утворення груп (дружніх компаній і т.д.) є нормальним процесом встановлення соціальних контактів у підлітково-юнацькому віці. В результаті цього неповнолітні мають нагоду виробляти та засвоювати звички соціального спілкування, накопичувати життєво необхідний суспільний досвід. Крім того, за допомогою дії таких соціальних груп як сім'я, школа, робочий колектив у підлітків виробляється, в першу чергу, система поглядів.

Значну дію на формування особистості створюють також і групи, що виникають в процесі проведення вільного часу (так звані неформальні – *informelle* групи). Дія цих груп особливо посилюється, коли в «твердих» соціальних (*formelle* – формальних) групах не задовольняється визначена віком потреба до оптимального самовираження та збереження власної особи⁵. У разі виникнення такого «вакууму» молоді люди прагнуть заповнити його в групах, що виникають у процесі проведення вільного часу. Саме тому участь у цих групах часто сприяє закріпленню зразків антинормативної поведінки.

Щодо детермінант формування таких груп та залучення до них хлопців і дівчат, то на це питання однозначної відповіді не може бути. Водночас увагу треба зосередити на кількох основних моментах, що є важливими при вивченні групової злочинності неповнолітніх:

- по-перше, це те, чому неповнолітні залучаються до вуличних угруповань, навіть підозрюючи чи знаючи про їх негативну спрямованість;
- по-друге, як стихійні молодіжні угруповання набувають асоціального спрямування;
- і, по-третє, які детермінанти того, що стихійні угруповання антисоціального спрямування переростають у злочинні групи, що цілеспрямовано здійснюють кримінально-карані дії.